ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

DAVLAT QARZI VA DAVLAT QARZINING HUQUQIY ASOSLARI

Olimnazarov Xayotbek
Yuridik fakulteti 2-bosqich talabasi
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20615464

Annotatsiya: Ushbu maqola zamonaviy iqtisodiyotning ajralmas qismi bo‘lgan davlat qarzi, uning mazmun-mohiyati va huquqiy tartibga solish mexanizmlariga bag‘ishlangan. Tadqiqotda O‘zbekistonning qarz siyosatidagi so‘nggi yillarda yuz bergan o‘zgarishlarni, xususan, yangi tahrirdagi Konstitutsiya va 2022-yilda qabul qilingan “Davlat qarzi to‘g‘risida”gi qonun misolida tahlil qiladi. Maqolada davlat qarzining Yalpi ichki mahsulotga nisbatan belgilangan 60 foizlik yuqori chegarasi hamda qarz mablag‘larining maqsadli ishlatilishini nazorat qiluvchi organlar faoliyati ko‘rsatib o‘tilgan. Shuningdek, tadqiqotda Qozog‘istonning qarz boshqaruvidagi “Milliy jamg‘arma” modeli va kvasidavlat sektori qarzi ustidan nazorat o‘rnatish tajribasi qiyosiy tahlil qilingan. Yakuniy qismda qarz yukini kamaytirish, valyuta xatarlarini boshqarish va kelajak avlodlar uchun iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash bo‘yicha xulosa va takliflar ilgari surilgan.

Kalit so’zlar: “Milliy jamg‘arma”, Davlat qarzi, konservativ qarz siyosati, “O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi”, “Byudjet kodeksi”, "Davlat qarzi to‘g‘risida"gi qonun, YIM, Xolding, "Xedjirlash" (hedging) operatsiyalari, "Samruk-Kazyna", Moody's, Fitch, Milliy bank.

Kirish. Zamonaviy dunyoda birorta ham davlatni qarz mablag‘larisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Hatto eng rivojlangan iqtisodiyotlar ham strategik loyihalarni moliyalashtirish, byudjet defitsitini qoplash yoki ijtimoiy majburiyatlarni bajarish uchun tashqi va ichki qarz bozorlariga murojaat qiladi. Biroq davlat qarzi - bu shunchaki olingan mablag‘ emas, balki kelajak avlodlar zimmasidagi mas’uliyat ham demakdir. Davlat qarzini boshqarishning samaradorligi bevosita uning huquqiy asoslari qay darajada mustahkam ekanligiga bog‘liq aslida. Huquqiy mexanizmlar qarzning yuqori chegarasini belgilash, undan foydalanish yo‘nalishlarini nazorat qilish va qaytarish kafolatlarini shakllantirishga xizmat qiladi[1].

Avvalambor davlat qarzi tushunchasi haqida so‘z yuritadigan bo’lsak, davlat qarzi – bu davlatning ichki va tashqi kreditorlar oldidagi majburiyatlari bo‘lib, davlat byudjeti taqchilligini qoplash, investitsiya loyihalarini moliyalashtirish yoki iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash maqsadida olinadi. Qarzdorlik ichki qarz - milliy banklar, aholi, korxonalar oldidagi majburiyatlar hisoblansa tashqi qarz esa - xorijiy davlatlar, xalqaro moliya institutlari oldidagi majburiyatlar ko‘rinishida bo‘ladi. Davlat qarzining huquqiy asosi deganda, davlatning qarz olish vakolatlari, qarzni rasmiylashtirish tartibi va unga xizmat ko‘rsatish (foizlar to‘lash) jarayonlarini belgilovchi normativ-huquqiy hujjatlar majmuasi tushuniladi[2].

Mustaqillikning ilk yillarida O‘zbekiston juda konservativ qarz siyosatini yuritgan bo‘lsa, oxirgi o‘n yillikda xalqaro moliya bozorlariga faol chiqish kuzatilmoqda. Bu esa qarzni huquqiy tartibga solishni yangi bosqichga olib chiqdi. Bugungi kunda O’zbekiston Respublikasi qonunchiliga katta o‘zgarishlar kiritildi. Bunga misol qilib 2023-yil 1-maydan kuchgan kirgan yangi tahrirdagi “O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi”, “Byudjet kodeksi”, 2022-yilda qabul qilingan "Davlat qarzi to‘g‘risida"gi qonun shular jumlasidandir[3].

---

[1] https://arm-admin.xiuedu.uz/media/books/moliya_1_Malikov.pdf 1. Vahobov A.V., Malikov T.S. **Moliya: darslik.** — Toshkent: "Sharq", 2022-y.

[2] https://arm-admin.xiuedu.uz/media/books/Topildiyev_O_Kutubxona_axborot_faoliyatining_huquqiy_asoslari.pdf 2. Isakov J. **"Davlat qarzini boshqarishning huquqiy mexanizmlari"** // "O‘zbekiston iqtisodiy axborotnomasi" jurnali, 2023-y.

[3] https://lex.uz/ 3.LEX.UZ. O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.

Davlat qarzi to‘g‘risidagi qonunga muvofiq, O‘zbekistondagi davlat qarzining maksimal miqdori Yalpi ichki mahsulotga (YIM) nisbatan 60% qilib belgilangan[4]. 2025-yil 1-yanvar holatiga ko‘ra, davlat qarzi qoldig‘i 40,2 milliard AQSH dollari (YIMga nisbatan 35%) ni tashkil etgan[5].

O’zbekiston Respublikasida davlat qarzi sohasida qonunlarni ijrosini nazorat qiluvchi organlar mavjud.

1. Oliy Majlis: Davlat qarzining yuqori chegarasini va yillik limitlarni tasdiqlaydi.

2. Iqtisodiyot va moliya vazirligi: Davlat qarzini bevosita boshqaruvchi, hisobini yurituvchi va suveren obligatsiyalarni joylashtiruvchi vakolatli organ.

3. Hisob palatasi: Qarz mablag‘larining maqsadli ishlatilishini audit qiladi[6].

O‘zbekiston bilan bir vaqtda mustaqillikka erishgan va mintaqada iqtisodiy transformatsiyani boshdan kechirgan Qozog‘iston tajribasi biz uchun juda qiziqarli. Qozog‘iston qarz boshqaruvida o‘ziga xos "Milliy jamg‘arma" modelidan foydalanиn kelmoqda. Qozog‘iston 2000-yillarning boshidanoq xalqaro kapital bozorlarida faol bo‘lgan. Ularning huquqiy tizimi Qozog‘izton Respublikasi "Byudjet kodeksi" va "Milliy bank to‘g‘risida"gi qonunlar bilan mustahkamlangan.

Qozog‘izton Respublikasi muvaffaqiyatiga sabab bo’lib kelayotgan ushbu uchta omilni ko’rsatishimiz maqsadga muvofiq bo’ladi[7].

1. Milliy jamg‘arma (National Fund): Qozog‘iston neft va gazdan tushgan daromadlarni jamg‘arib, ularni tashqi qarzni kamaytirish yoki inqiroz davrida byudjetni qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltiradi. Bu huquqiy mexanizm davlatning qarzga qaramligini kamaytiradi[8].

2. Kvasidavlat sektori qarzi: Qozog‘iston tajribasidagi o‘ziga xoslik shundaki, "Samruk-Kazyna" kabi davlat holdinglarining qarzlari ham davlatning bilvosita majburiyati sifatida qat’iy nazorat qilinadi. O‘zbekiston ham hozirda ushbu tajribani o‘zlashtirib, davlat korxonalarining qarzlarini monitor qilish tizimini joriy etmoqda[9].

3. Qarz barqarorligi: Qozog‘iston o‘zining tashqi qarzini YaIMga nisbatan past darajada saqlashga intiladi (odatda 25-30% atrofida), bu esa uning investitsion reytingini (Moody's, Fitch) yuqori bo‘lishini ta’minlaydi[10].

Qonunchilik qanchalik mukammal bo‘lmasin, amaliyotda bir qator qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin:

1. Valyuta kursi riski: Agar qarz dollarda olingan bo‘lsa va milliy valyuta qadrsizlansa, qarzni qaytarish yuki karrasiga ortadi. Buni huquqiy jihatdan "Xedjirlash" (hedging) operatsiyalari orqali tartibga solish kerakligi talab qilinadi.

2. Maqsadli foydalanish: Qonunlarda qarz mablag‘lari faqat taraqqiyot loyihalariga sarflanishi kerakligi yozilsa-da, ba’zida ular joriy xarajatlarni yopishga ketib qolishi mumkin. Bu esa kelajakda "qarz tuzog‘i"ni yuzaga keltirib chiqarishi mumkin.

---

[4] https://lex.uz/ 3.LEX.UZ. O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.

[5] https://kun.uz/news/ 2024/10/16/16-oktyabrning-asosiy-yangiliklari-ozbekistonda-roy-bergan-muhim-voqea-va-hodisalar

[6] https://lex.uz/ 3.LEX.UZ. O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.

[7] https://kun.uz/news/ 2024/10/16/16-oktyabrning-asosiy-yangiliklari-ozbekistonda-roy-bergan-muhim-voqea-va-hodisalar

[8] https://adilet.zan.kz/rus/docs/K080000095_ 5.Qozog‘iston Respublikasi Prezidentining 2000-yil 23-avgustdagi **№ 402-sonli Farmoni** ("Qozog‘iston Respublikasi Milliy jamg‘armasini shakllantirish va undan foydalanish konsepsiyasi to‘g‘risida").

[9] https://adilet.zan.kz/rus/docs/U000000402_ 6.Qozog‘iston Respublikasi Moliya vazirligining **"Davlat va kvasidavlat sektori qarzini boshqarish statistikasi"** (Ministry of Finance of RK, Public and Quasi-public Debt Reports).

[10] https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000820 7.**Xalqaro valyuta jamg‘armasi (IMF):** "Kazakhstan: Article IV Consultation-Staff Report" (Xalqaro valyuta jamg‘armasining har yillik mamlakat hisoboti). Bu hisobotlarda Qozog‘istonning qarz barqarorligi tahlili (Debt Sustainability Analysis) batafsil beriladi.

3. Shaffoflik masalasi: Davlat qarzi haqidagi ma'lumotlarning ochiqligi (Open Data) huquqiy majburiyatga aylanishi shart. O'zbekiston so'nggi yillarda "Fuqarolar uchun byudjet" loyihasi doirasida bu borada ijobiy qadamlar tashlandi[11].

Xulosa qilib aytganda, "Davlat qarzi" – bu oqilona ishlatilsa, iqtisodiy o'sishni tezlashtiruvchi lokomotiv, asossiz va nazoratsiz ishlatilsa esa, milliy suverenitetga tahdid soluvchi yuk bo'ishi mumkin. O'zbekiston va Qozog'iston kabi o'tish davrini boshdan kechirayotgan davlatlar uchun huquqiy asoslarning mustahkamligi va aniq ishlashi moliyaviy intizomning kafolatidir. "Davlat qarzi to'g'risida"gi qonuniy me'yorlarga qat'iy rioya qilish, qarz mablag'larini faqat yuqori rentabellikka ega va ijtimoiy ahamiyatli loyihalarga yo'naltirish orqali biz kelajak avlodlarga rivojlangan iqtisodiyotni meros qoldirishimiz mumkin. Zero, qarz olish san'at emas, uni qaytarish va mamlakat ravnaqiga xizmat qildirish haqiqiy mahoratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliya: darslik. / Toshkent: "Sharq", 2022-y.
2. Isakov J. "Davlat qarzini boshqarishning huquqiy mexanizmlari" // "O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi" jurnali, 2023-y.
3. Kun.uz//O'zbekiston va jahon yangiliklari.
4. Qozog'iston Respublikasi Prezidentining 2000-yil 23-avgustdagi № 402-sonli Farmoni ("Qozog'iston Respublikasi Milliy jamg'armasini shakllantirish va undan foydalanish konsepsiyasi to'g'risida")
5. Qozog'iston Respublikasi Moliya vazirligining "Davlat va kvasidavlat sektori qarzini boshqarish statistikasi" (Ministry of Finance of RK, Public and Quasi-public Debt Reports).
6. Xalqaro valyuta jamg'armasi (IMF): "Kazakhstan: Article IV Consultation-Staff Report" (Xalqaro valyuta jamg'armasining har yillik mamlakat hisoboti).
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 17-noyabrdagi PQ-364-sonli "O'zbekiston Respublikasining davlat qarzi bo'yicha o'rta muddatli strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori.
8. www.lex.uz

[11] https://www.google.com/search?q=https://lex.uz/uz/docs/6670830 8.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 17-noyabrdagi **PQ-364-sonli** "O'zbekiston Respublikasining davlat qarzi bo'yicha o'rta muddatli strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori.